

De la epoca reformelor și până la Compromisul Austro-Ungar (1800–1867). Datarea ca act de constituire a memoriei

În mod similar epocii anterioare, actele comemorative dintre anii 1800 și 1867 au immortalizat realizările și sacrificiile individuale și colective (înființarea unor instituții, lucrări de construcție), biografiile individuale (inscripții funerare, epitafuri), evenimentele deosebite și faptele eroice.

Construcții și constructori

Instituții ale comunității, clădiri publice

Noile clădiri publice au servit noile nevoi ale orașului aflat în extindere teritorială și cu populația în creștere.

Potrivit cronostihului cu anul 1800, episcopul de Fogaras [Făgăraș] Babb János a construit prima biserică greco-catolică a orașului „întru slava lui Dumnezeu, din mijloace proprii” [199].

Capela din Cluj-Mănăstur a fost restaurată în anul 1807 [205].

Istoria multiseclară a abației benedictine a fost expusă sub forma unei plăci comemorative duble cu ocazia renovării bisericii parohiei din Cluj-Mănăstur în prima treime a secolului al XIX-lea: „Biserica abației benedictine din Kolozsmonostor [Cluj-Mănăstur], înființată de Béla I și întărită de László cel Sfânt, a fost extinsă și completată cu două turnuri sub domnia lui Ulászló [Vladislav] al II-lea, în anul 1508. În decursul timpului care obișnuiește să schimbe totul, Báthory István, principele Transilvaniei și rege al Poloniei, a donat această biserică, împreună cu domeniul Mănăsturului, părinților din Societatea lui Isus, pentru a servi ca academie științifică, în anul Domnului 1581. Transferată peste puțin timp în oraș, școala a stat multă vreme aproape nefolosită, dar a rămas mereu neclintită în dreapta credință [romano-catolică]. În urma desființării ordinului iezuiților, a rămas în marea parte a timpului părăsită și a ajuns aproape o ruină” [209]; „În cele din urmă, în anul 1818, în timpul domniei lui Francisc [I de Habsburg-Lorena], împăratul Austriei și marele principe al Transilvaniei, când guvernatorul Transilvaniei a fost Excelența Sa contele Bánffy György de Losonc [Lučenec], iar episcopul Transilvaniei și superintendentul școlilor catolice transilvănene, Excelența Sa reverendisimul Rudnai Sándor de Rudna și Divékújfalu [Diviacka Nová Ves], cea mai mare parte a sa a fost dată în folosința liceului recent construit, iar această parte a fost păstrată și amenajată pentru slujbe” [210].

Lucrările de construcție a Bisericii Evanghelice-Luterane au fost comemorate împreună cu amintirea inițiatorului construcției, pastorul Martin Liedemann, a curatorilor și a maștrilor colaboratori, în anul 1843 [235]. Construcția Bisericii Romano-Catolice „Sfinții Petru și Pavel” a fost finalizată „pe cheltuiala Spitalului regal «Sfânta Erzsébet [a Ungariei]» în anul 1846 [237]. Inaugurarea sinagogii israelite ortodoxe a avut loc în anul 1851 [240]. În interiorul Bisericii Reformate cu Două Turnuri din Orașul de Jos (Alsóváros) a fost immortalizată lista membrilor fondatori ai comisiei biseri-

cești [241–242].¹⁶⁸ Renovarea criptei de lângă Biserica Franciscană a fost finalizată în anul 1861 [245].

Turnul Bisericii „Sfântul Mihail”¹⁶⁹ a fost ridicat în anul 1862. Inscripția de pe placa memorială a turnului a enumerat înalții demnitari bisericești (episcopi, paroh), conducerea bisericii (curator, administrator financiar, notar, paracliser), arhitecții și maeștrii constructori (inginer, zidar, maestru dulgher, cioplitor de piatră, alămarii), precum și realizatorul plăcii comemorative [246]. Îmi este cunoscută existența unui proiect de text comemorativ ce ar fi trebuit să fie amplasat în crucea din turnul bisericii: „Această cruce a fost realizată și ridicată din hotărârea comisiei eparhiale, adoptată la întrunirea din 28 iulie 1894, de maestrul fierar Demjén Ágoston, membru distins al comisiei de reprezentanți ai Eparhiei Romano-Catolice din Cluj, întru comemorarea Adormirii Maicii Domnului (15 august) din anul curent, sub episcopul Transilvaniei Lönhart Ferenc, abatele paroh romano-catolic de Cluj Biró Béla și curatorul bisericesc principal Dr. Groisz Gusztáv, numărul membrilor comisiei de reprezentanți fiind de 347”.¹⁷⁰

În aceeași perioadă orașul s-a îmbogățit cu trei instituții de învățământ, clădiri de școală nou construite sau renovate. Clădirile școlilor confesionale au fost marcate cu plăci comemorative. Colegiul Reformat a fost dedicat „științelor și pietății” [200] în anul 1801, iar Colegiul Unitarian a fost reconstruit în numele „științei și virtuții”

168 Piatra de temelie a bisericii a fost așezată în 3 octombrie 1829. Actul festiv a fost marcat prin amplasarea unei inscripții în limbile maghiară și latină. Textul în limba maghiară este următorul:

„Memoriu:

Sfânta adunare a credincioșilor evanghelic reformati, alcătuită din aproape zece mii de suflete, a început construcția unei noi biserici din piatră, cu două turnuri, din strădanie întru gloria lui Dumnezeu, în locul bisericii din lemn de la periferia orașului, care a trecut prin multe vicisitudini pe parcursul a o sută cincizeci și șapte de ani, în anul Domnului 1828, în timpul domniei lui Francisc I [de Habsburg-Lorena], împăratul Austriei, regele Ungariei și marele principe al Transilvaniei, guvernatorul țării fiind baronul liber Jósika János de Branyitska [Brănișca], președintele guvernului regal al Transilvaniei; sub Katona Zsigmond de Berkesz, președinte al consistoriului principal evanghelic reformat și consilier al guvernului; Bodola János de Zágón [Zagon], episcop și curator principal al tuturor congregațiilor evanghelice reformate și al câtorva congregații evanghelice; Sebes Antal de Zilah [Zalău], inspector curator principal al congregației și consilier al guvernului în prezent; precum și Pataki Mihály de Sebespatak [Sebeș], jude primar al acestui oraș regal sfânt și totodată unul dintre curatorii domestici ai congregației evanghelice reformate a orașului și administrator principal al construcției acestei noi biserici.

Piatra de temelie și această placă memorială au fost așezate sub ușa cea mare de baroneasa Rhédei Klára, inspector curator principal al Colegiului Reformat din Cluj, protector principal al congregației și al bisericii celei noi, fiica cea mare a baronului Rhédei Ádám de Kistréde, comitele suprem al nobilei varmeghii Doboka [Dăbâca]; precum și de baronul liber Kemény Ferencz de Monostor [Mănăstur], inspectorul curator principal din prezent al congregației și secretar al guvernului; în timpul curatorului domestic Pap Gábor de Szathmár [Satu Mare], percepător credincios al fondurilor regale și de construcție a bisericii; Incze Sámuel, protopop tractual și pastor primar; Krizbai Elek, pastor secundar; Csizsér Sámuel, pastor terțiar; Herepei Károly, pastor cuaternar; sub maestrul zidar Winkler György, în ziua a 3-a a lunii octombrie din anul 1829” (Publicat de Szilágyi 1849b: 26–27).

169 Așezarea pietrei de temelie a turnului a avut loc la data de 20 mai 1838, în cadrul unei festivități religioase impresionante: „În scorbura de formă pătrată a pietrei de temelie a fost pusă o cutie cu monedele folosite în epoca noastră, cu un memoriu și cu tipărituri conținând numele tuturor demnitarilor bisericești și laici ai țării noastre” (Citat de Sas 2009: 53).

170 Manuscrisul se găsește în arhivele Parohiei „Sfântul Mihail” (publicat de Sas 2009: 258).

[203] în 1806. Textul inscripției de pe fațada Liceului Regal (Gimnaziul Romano-Catolic) reconstruit este următorul: „A fost reconstruit și mai frumos în timpul domniei lui Francisc I [de Habsburg-Lorena], împăratul Austriei, sub guvernatorul Transilvaniei contele Bánffy György, din veniturile fondului catolic de studii. 1821” [217]. Lucrările de construcție a tipografiei de pe lângă această instituție au fost terminate în jurul anului 1832 [225].

Construirea și întreținerea clădirilor publice au căzut în sarcina comunității locale. Pe cheltuiala orașului a fost construită și o moară în anul 1820 [211]. Moara de hârtie a fost „ridicată în beneficiul fondului de studii al Marelui Principat al Transilvaniei în anul 1796, reparată în anul 1832” [224]. Clădirea teatrului de pe Ulița Lupilor (Mihail Kogălniceanu) – primul teatru permanent – a fost inaugurat în anul 1821 [215]. Ceasul de pe Poarta de Mijloc (Közép-kapu) a fost revopsit din ordinul orașului în 1827 [218].

Consiliul orașului a intenționat să amplaseze și pe fațada cazarmii o inscripție în limba maghiară, al cărei text ar fi amintit și sacrificiile financiare făcute de clujeni în vederea construirii: „Cazarmă împodobită cu numele marelui arhiduce austriac imperial și regal Ferdinand de [Habsburg-]Este și construită pe cheltuiala locuitorilor Clujului, în anul 1836” [228]. În cele din urmă inscripția a fost omisă însă de pe fațadă, pe suprafața acesteia fiind pictată numai stema orașului (Jakab 1888d: 26).¹⁷¹

Un exemplu grăitor pentru activitatea intensă a breslelor și pentru rolul îndeplinit de acestea în viața orașului îl oferă breasla cizmarilor, care a achiziționat un teren și o casă în anul 1847 [238], casa fiind extinsă cu un etaj în anul 1866 de către breaslă [248].¹⁷²

În unele cazuri, plăcile comemorative reamintesc sacrificiile financiare individuale în beneficiul comunității. Suki László, decedat în 1792, și-a lăsat averea Bisericii și Colegiului Unitarian; după 1806 instituția a amplasat stema binefăcătorului său în bibliotecă [204]. Kassai Mihály a renovat temnița orașului, Turnul (Torony), din însărcinarea comunității orașului și a încheiat lucrările de construcție prin amplasarea unei plăci comemorative. Versurile inscriptionate pe această placă reliefează calitățile umane ale temnicerului: „Eu, Kassai Mihály, am devenit temnicer al acestei pușcării în anul 1820. Vouă, nefericiților ce pătimiți aici și ați ajuns exemple ale nenorocirii, când vi s-a întors soarta, v-am adus totuși alinare când ați fost mâhniți. Când acestea au fost scrise, în 1821, pușcăria și zidurile din piatră au fost renovate” [216]. Cu ocazia renovării orfelinatului pe care îl cumpăraseră, contele Esterházy János a menționat istoria acestei clădiri și și amintirea meritelor strămoșului său: „Contele Esterházy Dénes de Galánta [Galanta] a renovat această casă, donată orfanilor de strămoșul său, Gyulaffy László de

171 „Acesta a fost dezideratul poporului clujean, însă curtea regală a târăgănat mai întâi decizia, pentru ca mai târziu să îi neglijeze dorința, [...] fațada fiind împodobită numai cu emblema militară galbenă și, mai recent, cu stema pictată a orașului. [...] [Textul] a existat într-o vreme și nu am găsit motivul omiterii sale din documentele publice; probabil însă că acest motiv trebuie căutat în guvernarea părtinitoare a comisarului regal, arhiducele Ferdinand de [Habsburg-]Este, care a vrut să prevină aplicarea unei asemenea inscripții democratice pe fațada unei cazărmi militare.” (Jakab 1888d: 26)

Manuscrisul lui Mikó Ádám menționează o placă memorială care se referă la cazarmă (cf. Mikó 1860).

172 Nu ține de epoca studiată, dar trebuie menționat și aici faptul că în 1902 breasla a ridicat o clădire nouă pe același teren [311–312].

Rátót, în anul 1748, scoasă la vânzare prin licitație întru completarea celei mai înalte hotărâri și cumpărată de contele Esterházy Nepomuk János, căruia i-a parvenit în anul 1842 ca urmare a împărțirii, la Viena, în data de 1 iunie 1840, a moștenirii cu frații săi. Întru slava și mai mare a lui Dumnezeu” [233] Căminul și spitalul de bătrâni înființat din moștenirea lui Szábel Boldizsár a fost reconstruit de fiul său Menyhárd. Inscripția de pe fațada clădirii comemorează amintirea cetățenilor dispuși să facă sacrificii financiare spre binele comunității: „Spital înființat în baza hotărârii lui Szábel Boldizsár, de către urmașii săi, pentru îngrijirea a șase bărbați săraci și bătrâni, în anul 1818, reconstruit sub administrarea și pe cheltuiala fiului său, Szábel Menyhárd, în anul 1844” [236]. Contele Ádám Rhédey împreună cu fiicele sale (Klára și Mária) și ginerele (contele Mikó Imre) au donat în favoarea clădirii tipografiei reformate [244].

Case de locuit

În unul dintre cazuri, lucrările de construcție au fost date pe cheia de boltă a intrării: „Isus, salvatorul oamenilor, 1819” [208]. Inițiatorul construcției și-a marcat identitatea numai prin blazonul de conte cu ocazia extinderii casei Jósika în anul 1828 [220]. Identitatea unei persoane care s-a apucat de lucrări de construcție în anul 1832 a fost ascunsă (sau, dimpotrivă, divulgată) prin prescurtarea „Ö(zvegy).G(róf).T(eleki).J(ózsefné).G(róf).T(eleki).S(ófia).” (văduva contelui Teleki József, contesa Teleki Zsófia) [223], cea a autorului unei realizări din anul 1836, prin monograma „S. V.” [227], iar numele inițiatorului unei construcții din anul 1843, prin „G(róf) E(sterházy) D(énes)” (contele Esterházy Dénes) [234].

Renovarea casei Filstich a fost efectuată în anul 1802 [201]. Contele Toldalági László și soția sa, contesa Korda Anna, au început să construiască în anul 1803 [202], lucrările de construcție fiind însă finalizate în anul 1806 de contesa devenită între timp văduvă, care „continuă lucrarea răposatului ei soț credincios” [206]. Bányai Károly de Felsőbánya [Baia Sprie], „farmacist licențiat și negustor”, își construiește casă în 1685 și își explică sporirea averii prin cultivarea virtuților burgheze: „Răsplata hărniciei și a cumpătării este binecuvântarea lui Dumnezeu!” [247].

Amintirea celor răposați

Înmormântarea în criptele bisericilor a rămas și în această perioadă privilegiul clasei nobiliare, care sprijinise financiar biserica și adunarea credincioșilor. Spre deosebire de epoca anterioară, biografiile celor răposați sunt notate acum numai în limba maghiară.

Voi începe prezentarea cu monumentele funerare ale Bisericii Franciscane. Cultura, dragostea față de părinți și față de familie, preocuparea pentru binele patriei și față de religia sa, precum și viitorul promițător, dar rămas neîmplinit al contelui Kornis Lajos de Gönczruszka, care a murit de tânăr în anul 1820, au fost deplânse de tatăl și frații săi [212]. Monumentul funerar al tânărului Henter Ádám de Sepsiszentiván a fost ridicat de mătușa sa, Hammel Anna, „cu sentimente tandre”, în anul 1821 [214]. Inscripția funerară a lui Bornemissza Borbára de Kászón (Cașin), soției contelui Gyulai Sámuel

de Marosnémeti (Mintia) fiul, a evidențiat „văduvia creștină de o rară castitate” și caracterul moral exemplar ale baronesei. Piatra sa funerară cu inscripție în versuri a fost ridicată sub semnul doliului veșnic și al pietății în 1839: „Cenușa soției Excelenței Sale, contele Gyulai Sámuel de Marosnémeti [Mintia] fiul. Această piatră funerară a fost ridicată în amintirea duiosă a contesei Bornemisza Borbára de Kászón [Cașin], care a trăit 44 de ani în văduvie creștină de o rară castitate, ca o podoabă a genului ei, cu totul 68 de ani, decedată în data de 31 iulie 1839, de noi, cei care trăim fără tine. Dragă tanti Gyulai, care ai trăit cu noi în înțelegere, odihnește-te în pace. Noi, întristați și aducându-ți flori de nu-mă-uita, îți binecuvântăm și-ți prețuim cenușa. Tu, odihnindu-te și bucurându-te în ceruri, între cei neprihăniți, când privești în jos spre noi, cei care ți-am purtat o dragoste fierbinte, să vezi cum, printre lacrimi, ne amintim de tine” [230]. În cazul lui Kornis János de Gönczruszka tatăl, au fost expuse numai titlurile și funcțiile contelui, fiind omise relațiile familiale și meritele sale: „Excelența Sa, onorabilul conte Kornis János de Gönczruszka, slujitorul credincios al Maiestății Sale imperiale și regale distins cu Cheia de Aur, consilier intern al statusului și al guvernului, guvernator regal de fericită amintire al Marelui Principat al Transilvaniei și al părților anexate timp de trei ani și consilier al guvernului. S-a stins din viață la vârsta de 54 de ani, în a 15-a zi din luna Maicii Domnului [august] din anul 1840” [232].

Monumentul funerar al lui Szentpéteri Borbára a fost ridicat în anul 1830 de soțul său, Zakariás Kristóf, în Biserica Piaristă, demonstrând faptul că „amintirea sufletului ei frumos trăiește în inima soțului ei, care va jeli până în ziua morții și care a ridicat această piatră rece cu speranța fierbinte a reîntâlnirii, în chip de coloană care arată drumul spre ceruri, reședința celei care s-a stins” [221].

Piatra funerară a lui Lázár Anna, „soție virtuoaasă și mamă iubitoare”, a fost ridicată în biserica parohiei din Cluj-Mănăstur de soțul său, Bors Mihály de Csík-szentkirály [Sâncrăieni]. Mai târziu, în anul 1847, inscripția a fost completată cu numele tatălui de către fiul lor, Albert [239].

Memoria evenimentelor

În anul 1817, Clujul a avut onoarea de a primi ca oaspeți cuplul imperial. Vizitatorii de rang înalt au fost cazați de guvernatorul Transilvaniei, care a dispus instalarea unei plăci memoriale pe balconul Palatului Bánffy în cinstea și în amintirea evenimentului, cu inscripția: „Amplasat întru eterna amintire binecuvântată a sosirii în oraș, în vederea vizitării acestei patrii scumpe, a părintelui patriei, împăratul Francisc I [de Habsburg-Lorena], și a împărătesei Carolina Augusta [de Wittelsbach], precum și a șederii lor în aceste camere în zilele din august 1817, de baronul liber Bánffy György de Losonc [Lučenec], guvernatorul Transilvaniei, în al 70-lea an al vieții.” [207]

De asemenea, primul monument comemorativ cu caracter secular/politic al orașului a fost ridicat în amintirea aceleiași vizite a lui Francisc I, împărat austriac și rege apostolic ungar, și a Carolinei Augusta, împărăteasa Imperiului Austriac și regina Ungariei. Conducătorii orașului lansaseră ideea amplasării monumentului încă din anul 1818. Locul prevăzut pentru amplasarea monumentului a fost Piața Centrală a orașului. Construcția monumentului a început în anul 1821. Coloana, numită și statuă, a fost ridicată din donații publice și, în mare parte, din contribuția lui Topler Imre,

orator al orașului și negustor. Piatra de temelie a monumentului a fost așezată în 25 octombrie 1822.¹⁷³ Dezvelirea festivă a coloanei a avut loc în 4 octombrie 1831, cu ocazia zilei onomastice a împăratului (Francisc).

Pe lângă portretele în relief ale suveranilor, comandate de la Viena, pe coloană au mai fost cioplite două scene ale vizitei lor clujene. Una dintre scene immortalizează sosirea cuplului în oraș prin Poarta de Mijloc (Közép-kapu), într-o trăsură însoțită de călăreți îmbrăcați în portul maghiar de sărbătoare, și primirea lor de către orașenii cu capetele descoperite. Cealaltă scenă reprezintă împărăteasa, însoțită de alaiul imperial, care tocmai dă pomană unei femei necăjite, îngenuncheate în fața sa. Pe cea de-a treia latură a monumentului a fost amplasată stema orașului („în amintirea faptului că monumentul a fost ridicat de comunitatea orașului”¹⁷⁴), iar a patra latură conține inscripția: „Ridicată cu cel mai mare devotament cuviosului, fericitului și mărețului Francisc I [de Habsburg-Lorena], împărat al Austriei, rege al Ungariei și Boemiei, mare principe al Transilvaniei, și măreței împărătese Carolina Augusta [de Wittelsbach], care au binevoit să viziteze Marele Principat al Transilvaniei și capitala acestuia în anul Domnului 1817, de orașul regal liber al Clujului” [222].

Kőváry László notează faptul că ulterior (aproximativ între anii 1827 și 1837) a mai fost ridicată o coloană memorială în amintirea și la locul vizitei imperiale, în Grădina Haller: „Împăratul Francisc I de Habsburg-Lorena] a trecut pe aici cu prilejul vizitei sale din anul 1817, iar o coloană memorială a marcat pentru multă vreme locul în care a poposit” (Kőváry 1886: 7) [219].

Vizita cuplului imperial și eforturile de construire a imaginii suveranilor buni și populari au avut loc tocmai în perioada în care Transilvania a fost cuprinsă de inflație și, în consecință, de foametea generală (tocmai din acest motiv a ajuns pe coloană scena în care se dă pomană). Începutul cultului imperial este marcat prin immortalizarea prezentului: drept dovadă, vizita la Cluj din anul 1817 a fost urmată aproape imediat de exprimarea intenției și de gestul comemorării. Pentru oraș, actele de comemorare de acest tip au oferit și ocazia construirii unui *spirit local* (*spiritus loci*); conducerea orașului a fost legitimată din nou în funcția sa, iar cetățenii au câștigat în prestigiu prin interesul manifestat față de localitatea lor de personalitățile de cel mai înalt rang ale epocii.

În această perioadă își face apariția – sprijinit, probabil și de înflăcărea națională caracteristică epocii reformelor – și un alt demers comemorativ, mai important din punctul de vedere al cercetării mele, în cazul căruia nu evenimentele din prezent

173 Textul comemorativ, în limbile latină și maghiară, amplasat pe piatra de temelie a monumentului, a fost publicat de Jakab Elek. Versiunea în limba maghiară a textului comunică următoarele: „Posteritate care dezgropi acest fundament,/ Să știi că piatra pe care o vezi/ A sprijinit statornic coloana memorială a vizitei Sale,/ Francisc I [de Habsburg-Lorena],/ Maiestatea Sa Împăratul Austriei, Regele/ Ungariei și Cehiei, Marele Principe al Transilvaniei,/ Care a vizitat,/ Împreună cu/ Carolina Augusta [de Wittelsbach],/ Cu sentimente de fericire paternă/ Capitala acestui ținut, Clujul,/ Din bunăvoință suverană,/ Petrecându-și timpul aici între 20 și 28 august./ Ridicat în anul 1822, cu recunoștință,/ În amintirea acestui mare eveniment,/ De nobilul consiliu al Clujului și de întreaga comunitate/ cetățenească, din donații voluntare” (Jakab 1888b: 716–718). Textul în limba latină se încheie cu precizarea numelui guvernatorului Transilvaniei și cu lista marilor demnitari ai orașului (judele primar și cel regal, senatori, notari, oratori).

174 Raportul consiliului din anul 1831, citat de Jakab 1888b: 716.

și din trecutul apropiat sunt cele transformate în trecut istoric, ci evenimentele din trecutul îndepărtat sunt actualizate și transformate în memorie. Pe lângă creșterea sensibilității istorice, fenomenul reprezintă o expresie a faptului că prezentul a reușit să descopere o bază de autolegitimare în trecut.

Statuile celor șapte căpetenii maghiare din perioada descălecatului au fost amplasate de cele două părți ale promenadei centrale din Grădina Principelui (Fejedelmi Kert) [213]. Spațializarea memoriei strămoșilor cuceritori de patrie în perioada stăpânirii imperiale austriece este asociată cu renașterea națională și a conștiinței istorice a statalității maghiare autonome. Astfel, în timpul liber, cetățenii orașului au avut ocazia de a intra în legătură cu memoria culturală a trecutului național îndepărtat și de a se întâlni cu reprezentarea mitului originii naționale.

Monumentul comemorativ al bătăliei purtate cu turcii și al rănirii lui Rákóczi György al II-lea a fost ridicat la aproape două secole după eveniment (înainte de 1852), la marginea drumului spre Florești (Szászfenes). Afirmția textului în limba maghiară: „Aici a fost rănit Rákóczi György al II-lea, în 20 mai 1660, în bătălia împotriva turcilor. Renovat din donații publice, în anul 1891” [243]. Data menționată de inscripție nu este corectă și evenimentul nu avusese loc aici. Placa memorială a fost instalată, de fapt, pe o coloană sau *cruce ilustrată*, ridicată anterior de călugării iezuiți (similară crucilor ridicate la marginea localităților conform tradiției catolice). Potrivit istoricului localității, „placa memorială a fost instalată pe această coloană comemorativă la peste două secole după eveniment de persoane care nu mai cunoșteau funcția originală a coloanei și nu aveau cunoștință nici despre faptul că bătălia de la Florești a avut loc, de fapt, între Florești și Gilău (Gyalu), în data de 22 mai și nu în data de 20 mai. Așadar principele fusese rănit mai la vest cu mulți kilometri față de coloană” (Asztalos 2004: 571).

În opinia mea, gestul poate fi explicat și altfel, și anume prin faptul că, din punctul de vedere al actului de comemorare, coordonatele spațio-temporale ale evenimentului evocat sunt mai puțin relevante. (Nu spun însă că nu ar fi deloc importante.) Monumentul ridicat mai aproape de oraș – chiar dacă la periferia orașului – a satisfăcut criteriile creșterii prestigiului localității. Prin iluzia implicării locului, trecutul evocat a crescut faima orașului, ca și cum principele maghiar, marele apărător al națiunii și al țării, considerat o figură exemplară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ar fi căzut în apărarea Clujului. Ca gest simbolic, reinterpretarea simbolului creștin precedent se pretează la două explicații: transformarea coloanei memoriale de la marginea orașului în monument național marchează, pe de o parte, substituția tradiției creștine cu cea națională, iar pe de altă parte, asocierea celor două tradiții și așezarea naționalului sub protecție religioasă și magică.¹⁷⁵

Sinistrații în urma calamității naturale care a lovit o parte din centrul orașului au comemorat amintirea caselor distruse de incendiu în anul 1839: „Piatra aceasta a fost așezată în data de [...] octombrie 1839, în amintirea focului stârnit după miezul nopții, care în zorii zilei de 1 mai 1830 a mistuit 14 case, dintre care aceasta a suferit cele mai mari distrugerii” [231].

Câteva inscripții păstrează amintirea unor destine individuale. Török Ferenc a comemorat timpul petrecut în închisoarea orașului în anul 1835 [226]; Dániel János a

175 Această afirmație este sprijinită și de faptul că evocarea trecutului național și cadrele ritualice bisericești și religioase au fost strâns asociate până și în epocile ulterioare.

lăsat o urmă pe peretele bisericii parohiei din Cluj-Mănăștur: „Dániel János, 1839. Isus este salvatorul oamenilor” [229].¹⁷⁶

Sinteză

Din perioada supusă analizei, cuprinsă între anii 1800 și 1867, fac parte aspirațiile naționale ale epocii reformelor, evenimentele Revoluției de la 1848 și ale luptei pentru independență, precum și așa-numita „epocă Bach”. Deși acestea nu apar în formă concretă pe monumentele comemorative studiate de mine, ridicate în spații publice, efectele schimbărilor sociale, ale evenimentelor istorice și politice, precum și atmosfera generală a epocii s-au făcut simțite.

A continuat și tradiția cunoscută deja din epocile anterioare, ce consta în reprezentarea în spațiul public a datărilor și a inscripțiilor funerare. Cu excepția lucrărilor de construcție inițiate de biserici, conținutul de tip religios și magic este omis din textele comemorative ale diferitelor lucrări de construcție și renovare.

Din categoria comemorărilor asociate cu evenimentele din viața orașului, monumentele și placa memorială dedicate vizitei cuplului imperial au fost cele care au ocupat spațiile centrale și cele mai folosite de localnici (Piața Centrală, Promenada) [207, 219, 222].

Alături de contemplarea trecutului recunoscut, în prezent se adâncește tot mai mult viziunea istorică a evenimentelor care se petrec în oraș, fapt atestat de caracterul minuțios și amplu al plăcilor comemorative ale bisericii parohiei din Cluj-Mănăștur [209–210].

Mișcările naționale ale epocii reformelor au influențat nașterea și consolidarea pe linia națională a acestei viziuni retrospective. Comparativ cu comemorarea vizitei suveranilor austrieci contemporani, monumentele dedicate căpeteniilor maghiare din perioada descălecatului [213] și principelui Transilvaniei (bătălia cu deznodământul tragic purtată de Rákóczi György al II-lea) [243] au început să deschidă orizonturi temporale mai largi. În opinia mea, reprezentarea celor două dimensiuni temporale – prezentul și trecutul – a contribuit și la așezarea în contrast a două conținuturi ideatice trăite și tratate în moduri diferite de contemporani: prezentul Imperiului Austriac și trecutul îndepărtat al independenței maghiare. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, cercetarea și expunerea moștenirii istorice maghiare este caracteristică și pentru alte domenii decât cel al practicilor comemorative. De asemenea, consider foarte plauzibil ca locuitorii orașului să fi fost receptivi față de acest tip de conținut și înclinați să îl interpreteze în modul indicat în acea perioadă istorică, în care comemorarea evenimentelor luptei pentru independență (1848–1849) a căzut sub interdicție sau a fost supusă represaliilor.

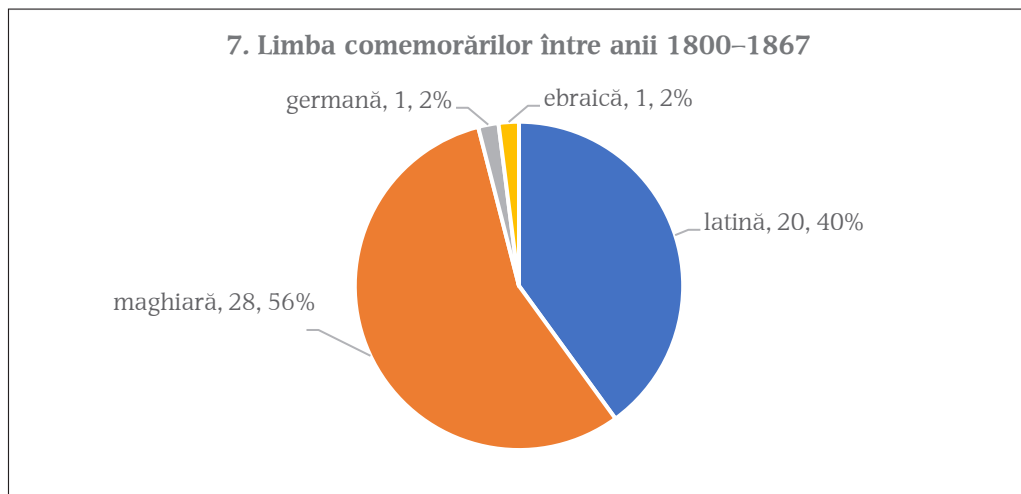
Spre deosebire de epocile precedente, în urma procesului de îmburghezire, se observă prezența mai marcantă a mai multor segmente ale societății, prin apariția numelor unor maeștri și ale altor cetățeni ai orașului. Această constatare este valabilă

176 Alte inscripții săpate în pereții Bisericii „Adormirea Maicii Domnului”: Lówy–Demeter–Asztalos 1996: 31–33, Sas 2010b: 118–119.

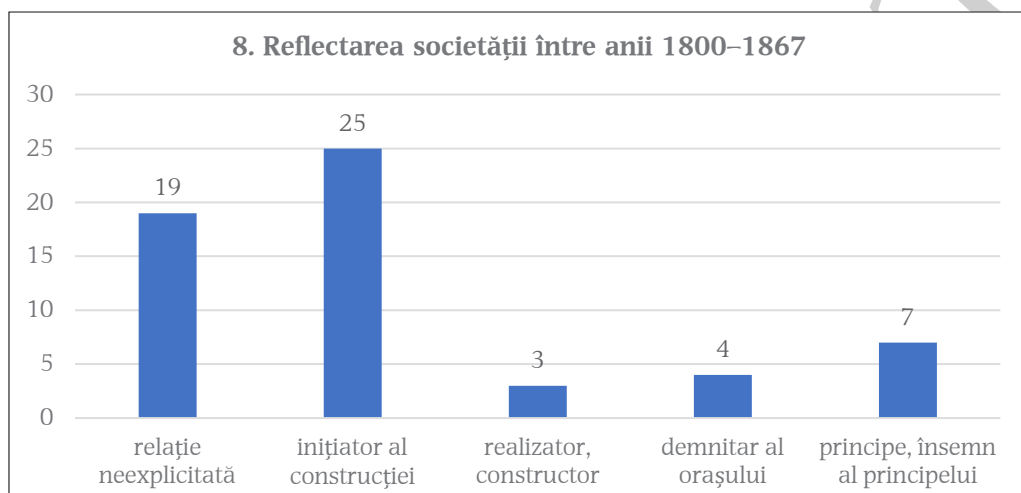

mai ales în cazul construcțiilor comunitare (inițiate de biserici sau bresle) [211, 238, 246, 248].

Limba comemorărilor • Potrivit datelor din *Registru* referitoare la această epocă, din totalul celor 50 de acte comemorative, 28 (56%) sunt în limba maghiară, 20 (40%) în limba latină, 1 (2%) în limba germană și 1 (2%) în limba ebraică. Schimbarea ponderilor se explică prin răspândirea limbii maghiare în detrimentul limbii latine în cadrul inscripțiilor și prin eliminarea treptată a limbii latine din spațiul ritualic. În același timp, prin inscripția în limba ebraică, referitoare la diferite lucrări de construcție apare o nouă limbă în spațiul public [240].

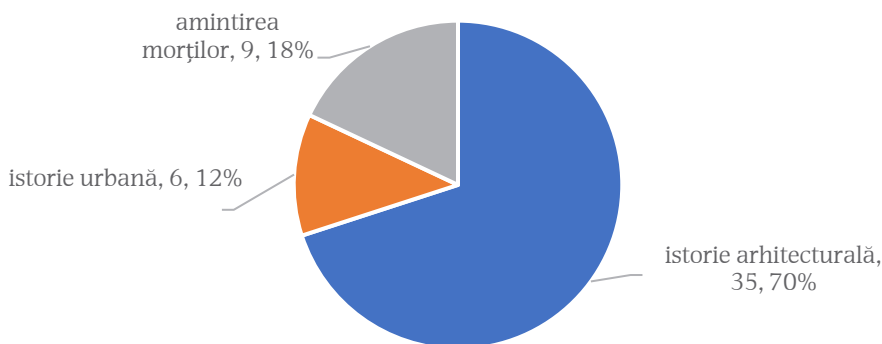

Reflectarea societății • Din cele 50 de cazuri, 19 nu prezintă referiri la societate. În 31 de cazuri se fac însă trimiteri la inițiatorii construcțiilor (25), la constructori (3), la marii demnitari ai orașului (4), respectiv la suveranul țării (sau al regiunii) (7).

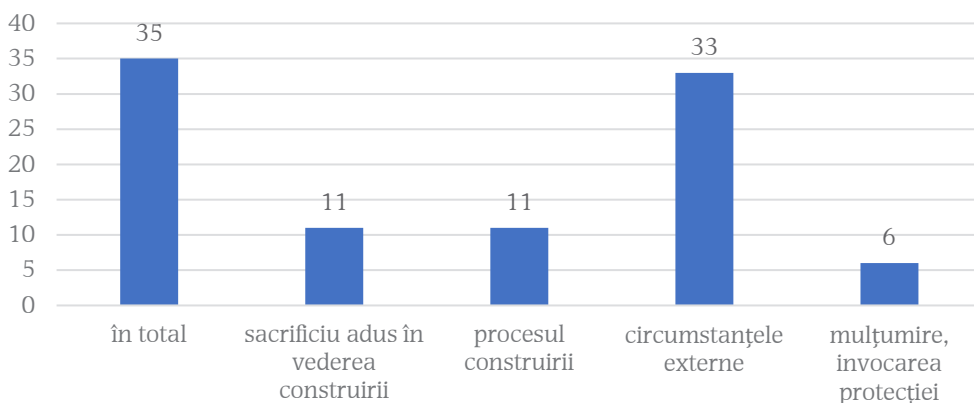
Comemorarea evenimentelor • În ceea ce privește comemorarea evenimentelor, se observă două motive dominante: reprezentarea orașului care își produce propria documentare pe parcursul procesului de extindere și de distrugere, respectiv sincronizarea evenimentelor din oraș, a vieții orașului și a evenimentelor istorice. În prima categorie se includ 35 de acte comemorative (70%), în a doua categorie, 6 acte de acest fel (12%). Cele 9 acte comemorative (18%) suplimentare reprezintă textele, respectiv urmele individuale și inscripțiile gravate referitoare la comemorarea morților. Din această statistică reiese faptul că și în această epocă narațiunea istoriei arhitecturale este dominantă față de narațiunea de istorie urbană.

9. Evenimente comemorate între anii 1800–1867

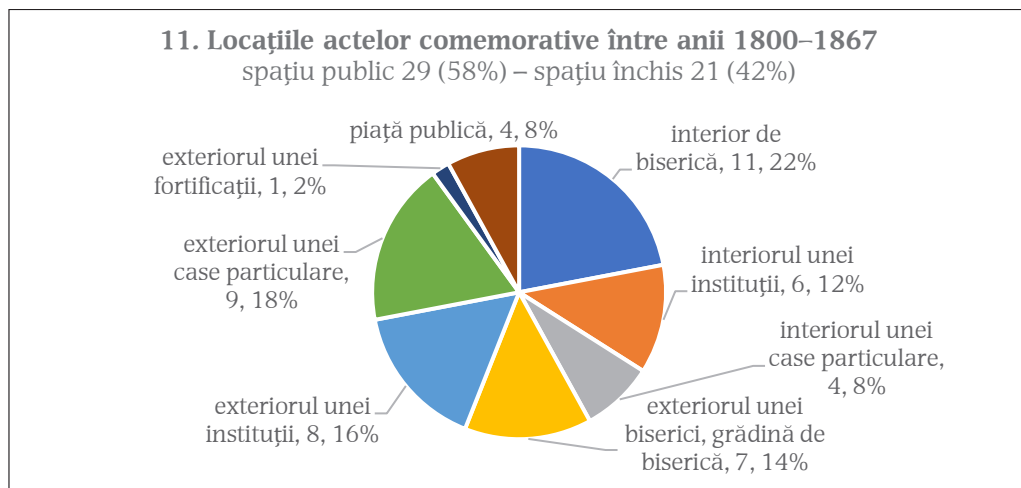

Cele 35 de acte comemorative asociate cu construcții se constituie din următoarele motive: sacrificiul făcut în vederea realizării construcției (11), procesul construirii (11), circumstanțele externe ale lucrărilor de construcție (datarea, descrierea genezei) (33) și aducerea de mulțumiri sau invocarea protecției (prin formule religioase) (6).

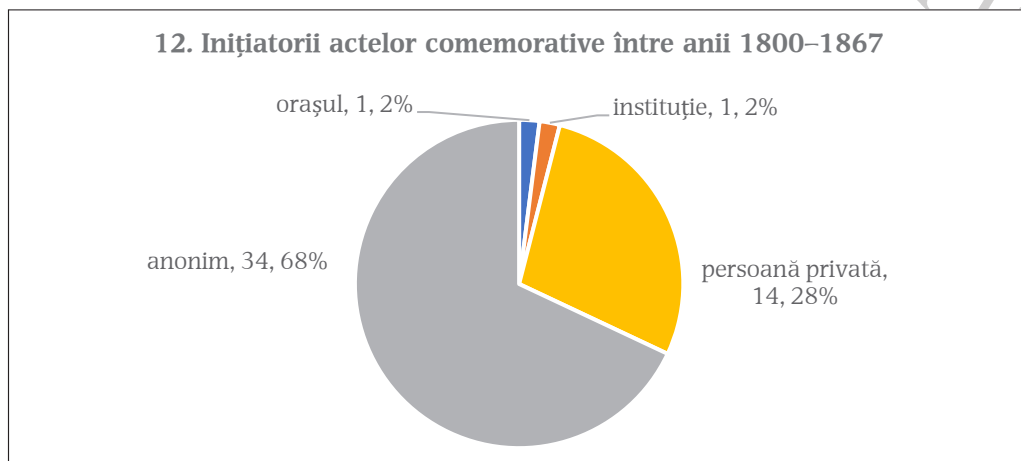
10. Motive de istorie arhitecturală între anii 1800–1867

Locațiile actelor comemorative • În ceea ce privește locul comemorării, cele 50 de cazuri se împart între spațiile închise (21, 42%) și cele publice (29, 58%). Spațiile închise includ interioarele de biserică (11; 22%), instituțiile oficiale (6; 12%) și casele private (interiorul clădirii, curte) (4; 8%). Din categoria spațiilor publice fac parte pereții exteriori ai bisericilor (7; 14%), fațadele instituțiilor oficiale și ale clădirilor publice (8; 16%), precum și cele ale caselor particulare (9; 18%), fortificațiile (1; 2%) și piețele publice (4; 8%). Statistic se poate constata o creștere a prezenței acestor acte comemorative în spațiile publice.

Inițiatorii actelor comemorative • În funcție de paternitatea textelor, inscripțiile comemorative se împart în trei categorii: cele comandate de comunitatea orașului (1; 2%), de o anumită instituție (1; 2%) sau de o persoană privată (14; 28%). Categoria suplimentară a inscripțiilor anonime (34; 68%) se constituie din cele solicitate, de asemenea, de oraș însuși (8; 16%), de biserică (16; 32%), de bresle (2; 4%) și de persoane private (8; 16%).

Rămâne caracteristic și pentru actele comemorative din această perioadă faptul că persoana inițiatorului și cea a realizatorului lucrării diferă; realizarea monumentului comemorativ cade în sarcina profesioniștilor (arhitecți, cioplitori în piatră). Realizatorii obiectelor comemorative rămân în anonim, inscripțiile nu fac trimiteri la persoana realizatorului.

Despre condițiile realizării actelor comemorative se constată că, pe lângă instalarea ritualizată a obiectelor comemorative în amintirea morților, a apărut și cultul personalităților care au condus, în trecut sau în prezent, țara sau regiunea. Inaugurările de monumente comemorative dedicate suveranilor au însemnat ocazii festive și ritualuri publice la care au participat conducătorii orașului și cetățenii.

Posteritatea semnelor memoriale • În epoca studiată a început procesul de demolare a bastioanelor și a zidurilor de cetate (1840–1872), în urma căruia vechiul oraș închis a devenit unul deschis și segmentat; astfel s-au dezvoltat noi forme de organizare a spațiului (cf. Walter 2003: 184–188). În paralel cu demolarea fortificațiilor, interesul cercetătorilor s-a orientat spre inscripțiile și plăcile comemorative din epocile anterioare. Atenția față de antecedentele și procesele locale, aprecierea moștenirii culturale au fost însoțite de un anumit sentiment al periclitării. Înainte de începerea demolării, istoricul localității, Nagyajtai Kovács István, împreună cu prietenul său englez, John Paget, a vizitat toate fortificațiile și a notat textele plăcilor comemorative și inscripțiile. Pe parcursul descrierii materialului, istoricul a criticat orașul pentru împrăștierea pietrelor vechi și considerate valoroase, pentru distrugerea inscripțiilor și indiferența față de trecut.

Aventura descoperirii plăcilor comemorative și a inscripțiilor s-a desfășurat de la un bastion la altul, pe parcursul deplasării de-a lungul zidurilor de cetate. În contextul acestei antreprize, domnul englez (soțul lui Wesselényi Polixéna, stabilit la Câmpia Turzii [Aranyosgyéres]) a apărut ca o întruchipare a civilizației veritabile și ca membru al unei națiuni capabile să își gestioneze patrimoniul. La rândul său, istoricul a încercat să prezinte din această perspectivă comunitatea indiferentă față de propria moștenire. Iată un citat din această descriere: „Când tocmai veneam dinspre Poarta Turzii [Torda-kapu], domnul Paget, tot uitându-se la zidurile de cetate, spuse: «Poate că nu vom găsi nici pe această latură nimic». «Cum să nu, îndată», spusei eu, «și tocmai acolo unde puțini s-ar aștepta.» și odată ajunși în fața casei Rákosi, i-am arătat o placă din piatră instalată în mijlocul drumului, spunându-i: «Iată, și aceasta este o piatră memorială cu inscripție, ce a stat odinioară în zidul cetății, în partea care se întinde până aici de la Poarta Turzii [Torda-kapu]». Lângă drum, în fața casei Rákosi, zăcea o grămadă alcătuită din pietrele rămase de la construcții și de la pavarea drumului, din bucăți de cărămidă și gunoi, iar piatra noastră memorială servea ca sprijin pentru movilă. Mirat la vederea unei asemenea priveliști, domnul Paget s-a așezat pe banca din piatră din fața casei și s-a uitat cu milă la grămada de moloz și la sprijinul acesteia. «Este deja prea mult!», spuse el dintr-o dată, referindu-se la acea nepăsare și lipsă de prețuire de la noi, ce lasă să ajungă în asemenea locuri pietrele noastre comemorative, și așa puține. Stând rușinat în fața pietrei, am resimțit puternic adevărul observației sale și nu am putut să răspund nimic în favoarea noastră. «Oare ce a fost scris pe piatră?», întrebă acum domnul Paget. Scos din dificultatea în care mă aflu, i-am răspuns, după cum citisem în însemnările domnilor consilieri ai orașului din anul 1734 [...].

Și se păru că pietrele memoriale descoperite în curtea consilierului orașului și aici, la marginea drumului, au trezit în sufletului domnului Paget ideea că ar trebui să căutăm aceste monumente nu doar în zidurile de cetate, ci pretutindeni. Căci îndată ce se ridică de pe piatra pe care a stat, privi imediat înapoi și exclamă plin de mirare: «Dar și această piatră pe care am stat a fost o placă memorială!» Și într-adevăr, după ce m-am dus lângă el, câteva litere și urme vizibile încă de pe suprafața pietrei m-au convins și pe mine. Nu timpul a fost însă vinovat că nu au rămas decât urme din inscripția în piatră, ci mâna umană. Suprafața netedă promitea un loc mai comod decât cea gravată cu litere; de aceea, cineva care ar fi meritat să trăiască mai degrabă pe vremea califului Omar, distrugătorul comorilor științifice ale bibliotecii din Alexandria, decât în epoca noastră, a ras inscripția de pe piatră.” (Nagyajtai Kovács 1840: 66–67).

La cumpăna secolelor XIX-XX, cu prilejul lucrărilor de reamenajare a spațiului public și al proiectării statuii ecvestre a regelui Matia, coloana din Piața Centrală (Ștatuia) [222] a fost mutată în Piața Mică (Kispiác) din fața Bisericii Franciscane [298], care a primit numele de Piața Carolina (Karolina) după numele coloanei (Coloana Carolina).

Mai multe monumente comemorative și inscripții din această epocă au fost eliminate din spațiile publice în secolul XX. Din cauza lucrărilor de construcție desfășurate în spațiul Grădinii Principelui (Fejedelmi Kert), statuile căpeteniilor maghiare [213] au fost mutate în Cimitirul Central (Házsongárd) în jurul anului 1880. În anul 1885, dintre cele șapte statui nu mai existau decât patru (cele ale lui Árpád, Lehel, Örs și Vérbulcs), acestea fiind amplasate mai întâi lângă Promenadă (Sétatér) [264], iar mai târziu, în anul 1902, pe Cetățuie (Fellegvár) [309]. În anul 1919 statuile au fost distruse. Plăcile comemorative ale fostei capele iezuite din Cluj-Mănăstur au fost desprinse de pe pereți și aduse în lapidariul muzeului [117, 205]. Inscripția comemorativă a contesei Teleki Zsófia, referitoare la realizarea construcției, a fost înlăturată cu ocazia renovării casei, în anul 1936 [223]. Coloana Memorială a lui Rákóczi György al II-lea a fost demolată, după mai multe modificări, în anul 1977 [243]. Placa memorială în amintirea ridicării morii, realizată în anul 1820 [211], a fost transportată în curtea propriei case și înzidită în gardul de piatră de către Szentkirályi Ákos, fiul judeului primar menționat în inscripție, în anii 1890; în anul 1995, placa a fost scoasă din perete (cf. Asztalos 2004: 293). Plăcile breslei cizmarilor au fost acoperite cu tencuială după 1996 [238, 248].